

«Улуу Кыайыны 60 сылыгар» конкурса

АРГЫ АРДААХ АЙАННА...

Ама ааспытын кэннэ санаа-тахха, ыарахан сыллар этилэрэ. 1941 сыллаахха Аҕа дойду Улуу сэриитин сағаламмыт сылыгтан 1950 сылга диэри республика үрдүнэн оччотообу колхозтарга Саха сиригэр көмүс хостуур бириискэлэргэ — промышленность үлэһиттэрин аһыыр астарын, таннар танаастарын, туттар тэриллэрин тиэрдэргэ булгуччу толорулар былаан бэриллэрэ. Күүстээх-уохтаах эдэр дьон фронтка барыттар. Ол иһин кырдыаҥас сааһыран эрэр оҕоньоттору уонна армияҥа бара илик 16 саастаах уолаттары ол айанна ыгталлара.

Айанна бары урут 1937 сылтан 1941 сылга диэри Моой Урэххэ, онтон сэри сағаланьытын кытта көмүс хостоонуна дойдуга улахан суолталаммытыгар, бу үлэ син биір фронтка сэриигэ сылдьар курдук тэннээрэ. Ол сағана омуқ дойдударыттан көмүскэ сэрии сэбэ, асуёл атыылаһыллара.

«Биһиги нэһиликтэн 1937 сылтан сағалаан сүүстэн быдан тахса киһи айанна сылдыбыттар. Оттон 1941-1950 сылга диэри 96 киһи сылдыбытыттан билигин үс эрэ киһи баарбыт», диэн кэпсиір бу айанна 10 сыл устата биір да сыл тохтоло суох сылдыспыт Семенов Семен Петрович И. Киһи мағнай учуотчугунан, кэннэки биригэдьириинэ сылдыбыт.

Кыра оҕо эрдэвиттэн үлэһит дьонно иигиллэн үлэ араас ыарахань билэн улаашыта, тэҥнээхтэрттэн быдан таһычы кыанар, күүстээх, кыгыгырас, тэҥнээх буолан 16-гар сырыттар да, туох да үлэттэн толлон турбат, улахан дьону кытта тэҥнэ үлэлээр буолбута. Ағата Мальцев Василий Федорович (Мэлээккэй) уруккуттан Моой Урэххэ таһаҥас таһыгыгар сылдыбыт буолан колхоз ырабылыаньытыгар уолун сааһа төһө да кыратын иһин айанна бэйэтин кытта илдьэ барарыгар көрдөспүтэ. Сытыы-хотуу үлэһит уолу дьонтон итэҥнэ суох сылдыһа диэн эрэнэн айанна барсарын көнүллээбиттэрэ. Дьэ иҥиттэн ыла Сения оонньооботох оҕо сааһа сэрии ыарахан сылларыгар уһун кыһыны быһа айанна сылдыһа ааспытта. Сения ити кэмгэ ханнык бағарар күндүл-ханьыл соноростору айаһаан сыраҕа көлүллэр ат онортообута, айанна барыан иһинэ сизмэ куруустаһыһыгар икки куулу кыбыһан сылдыһа. Айанна сылдыбыт түгэннэрттэн 1948-49 сылга Ааллаах Үүннэ барыта айан эрэйин ахтанааһар.

— Ол айанна биіргэ сылдыспыт эмиэ оччолорго эдэр уол Дьяконов Иван Ильич билигин баар. Айан гизнэ эрэйин ыарахань көрсөн турабыт. Мин 1941 сылтан ыла тохтоло суох 1950 сылга диэри сылдьан айан суола ыарахань эпийнэн-хааммынан билэрим. Биһиги ити сыл (1948-49) Ааллаах Үүн аһыаньгар колхозтан түертүү көлөлөөх тохсуу буолан барбыһыт. Сиир аһылыкпытын кытта аһыт отун тиэҥнэн Охотскай перевозка дьылы тиийэнбаран, онтон таһаҥас тиэҥнэн Ааллаах Үүннэ, Бриндакыкка, Юрт онтон да атын бириискэлэргэ тиэрдэр этибит. Таас хайа быыстарынан

түһэр үрэхтэри баһыһан айанньырыбыт. Улахан тымныыта тарын уута үллэн тахсан аттарбыт тобугунааһар ууну кэстөрүн туоруурбут. Таан тахсыбыт сиригэр биір кэм туман үллэн олорор. Сыраҕабыттар олорон эрэн аһыт кутуругун нэһиллэ көрөрбүт. Таан баар сиригэр тиийдэхпитинэ — ыһах тирииттэн тигиллибит уһун этэргэспитин кэтэ охсорбүт. Тарын суох сиригэр ол этэргэспитин устан, аны сылты тирииттэн тигиллибит көнүллэх (тыс) этэргэспитин кэтэбит. Аны

айанньырыбыт. Аҕа дойду Улуу сэриигэ бара турар кэмигэр киһитин да, илдьэр таһаҥаспыт былаанын да улаатыннанан биэрбиттэрэ. Биһиги колхозтан 120 көлөҕө түөрт акка биірдии киһи, 30 киһиэхэ тиэрдэ сылдыбыттар. Верхоянскайга тиэрдиллэр таһаҥаны Ватамаайыга, Ааллаах Үүн гизнэ Алданга муньуллара, ону кыһыны быһа түөртэ кырыһан, дьыбытигэр муус устар ортотун аһаран баран кэлэрбит. Биһиги нэһиликтэн 30 киһиэхэ биір биригэдьири аһанара. Дьокуускайтан хонтуруоллуур-бэриэргэлиир боломуочунайдар сылдыбаллара, биһигиттэн бэрэстэбиитлинэн Данилов

Данил Гаврильевич сылдыһыта. Былааммыт 360 тонна таһаҥас, хайаан да толотторолло. Айанна бары колхоз үлэтигтэн саамай ыараханнара этэ. Ити мин кэпсиір суол сорунмунун онно сылдыспыт, көрбүт дьон эрэ ситэри өйдүүлэрэ буолуо. Айан суолтата барыта Кыайы туһугар фронтка күүс-көмө буолар аналлааҕа. Байыаннай кэмгэ хайаан да толорулар үлэ этэ.

Бу айанна сылдыһыны билигин ыччат төрүт билбэт, ол иһин айанна сылдыбыт эһэлэрин, хос эһэлэрин биллиннэр диэн сорохторун ахтан аһабын: холобур, биһиги колхозтан Кудрин Конон Иванович, киһи быраата Кудрин Хабырыс, Суздалов Тарас Петрович биригэдьириинэн 1947 сылга диэри сылдыһыта, Афанасев Михаил Прокопьевич, Кириллин Василий Семенович, Протопопов Дмитрий Тимофеевич, Афанасев Петр Евсеевич, Дьяконов Николай Николаевич, Еремеев Иван Сидорович, Прокопьев Афанасий Михайлович, Семенов Семен Петрович 1 (Кыһылбаан — билигин баар), Шишкин Иван Сергеевич, Дорофеев Герасим Николаевич — улахан күүстээх — буочукалаах бензини таах көтөҕө сылдыһара, Мальцев Василий Федорович (Мэлээккэй — чизпэр күүстээх), Харлампиев Егор Алексеевич (Чөөччөх), Корякин Петр Алексеевич (Тыгыраах) эмиэ улахан күүстээһинэн биллэрэ, Москвитин Павел Николаевич (Уһуутай), Аргунов Данил, Аргунов Семен (Хара Сэмэн) эмиэ биһиги курдук олох оҕо киһи, Бурнашев Илья Акимович — атаһынан наһаа кыгыгырас, кыанар, кылыһыт баһыһа уонна ити 1948-50 сылларга сылдыспыт эмиэ эдэр, бэйэтин үчүгэйдик кыанар Дьяконов Иван Ильич — билигин баар, таптал аата Буочча-Ыарахан диэн, Назаров Игнатий Данилович (Ыскаады), Назаров Никита Данилович (Саха чаан уус), Гаврильев Кузьма Петрович (Кууса), Мальцев Михаил Федорович (Уус Мэхээчэ) о. д. а. араас сылларга сылдыһыттар. Сорох киһи икки-үс сыл, сорох биір сыл сылдьан уурайан, атыттар солбуян иһэллэрэ. Былааммытын 110-140 бырыһыан толорор этибит. Күһүн сэгинни ыйтан дьыбытигтэн айанна туран баран саас биірде муус устар ыта диэри сылдыһыт, — диэн кэпсээтэ.

Семенов Семен Петрович Итиннэ эбэн манньы ахтар. «Урут дьаам сүүрдэргэ үөрэммит Өлүөхүмэ, Арҕаа Ханалас айанньыттар аттарын тэрилин олус үчүгэйдик онгостоллорун сөҕө, ымсыһа көрөрүм. Ол курдук дугалара бөҕө-тағата, көстүүтэ үчүгэйэ бэрт этэ. Хомууттара, сөдүөккэлэрэ, аттарын сылдыһа-та барыта олус үчүгэйдик онгостоллорун бэлиэтин көрбүтүм. Оттон иһин эгэрдэр аттарын сэбиргэлэ ала-бэлэ мөлтөх онгоһуулаах, дугалара бары үтүктүспүт курдук ачаах, кэннин диэки иҥнэри түһэ сылдыһа гына көлүйэллэр эбит этэ».

Г. КОКОРЕВ,
тыһы, үлэ ветерана.
Хамаҕатта

САҢАҤАС САНААБЫН ЭТЭБИН

(Ырытыы)

Ордук быйыл сайын «Энгилибитигэр» киһини кэрэхсэтэр, холобур буолар көхтөөх үлэ-хамнас, билигэ тардар, үтүөҕө уһууар, олоххо тахсар сыһыһаны-халтыны ыйар, көрдөрөр лоп-бааччы ыстатыйалар, хроникалар табыстылар. Нэдиэлэтээзи сонуннарға, өй-санаа өтгүнэн иитэр, экономикай барылаһыннары журналист В. Рыкунова, Л. Новородова билигин иһэ-таһа билибэт кэмгэ ыйдағардар ыһыннарылаах суруйуулар биһиги саймаарбыт санаабытын дьайғардар, сарсынғы күммүтүн дьэнкэрдэр.

Ол гынан баран интервью биэрбит улуу политолога Ф. Колесов кэпсиір дьонун аатын-суолун таабырын курдук таайтарара дьонун суолталаах бириһини сымнатар. «Ким сүүйүөй кэлэр быбардартан?» ыстатыйа автора В. Касьянов «эрэнэр кандидаккын үөр сүөһүнү сөҕөтөх сүөһү батыһарын курдук буолбакка, тус бэйэҥ санааһынан, билигинэн салайтаран таларын ордук дьайыһылаах» диэбитэ быбардааччыны дьыҥчаччы норуот быһыһынан көрөн ыгырбыта сотору буолары турар сахсааннаах быбарга өссө хатыланара үчүгэй этэ.

Норуот барахсан умнуган, албын-көлдүн агитация кыһылыгар охсуллан кэмниэ кэнээс «бабат!» — дээрбит манан буолбатах. Ардыгар кандидаттар бэйэлэрэ да билбэккэ тыһын суолталаах кэмнэригэр сымсаан хаалаллар, холобур, быйыл буолбут улуу сыбарыгар остуолга утары олорон кэпсэтиилэригэр болгомто уурбакка сорохтор бэлэмэ суох кэлбиттэр этэ. Мин А. И. Ильин билигэ киһинэн, үлэлиир үлэтэ кэскиллээһинэ бука атыттары умса уурталыыр кандидат буолуо диэн олорбутум. Кандидаттар сирэй көрсүһүүгэ ыарахан ыйааһыннаах бөҕөстөр туһуу аренаһыгар ылбат-биэрбэт икки ардынан анһыһалаһа-тардылаһа сылдыһаларын курдук кэпсэтиилэрэ сыһыһа быһыһылаах.

Телевизорға тахсы элбэҕи быһаарар: норуот хаһыаты барыһын ааһпат, көрсүһүүлэргэ бэйэбит санаабытын уурбут кандидаттарытыгар сылдыһыт, улахан дуоһуһаһын хаалларан араас сиртэн бэйэлэрин туруоруммут кандидаттары итэҕэйбэһит — дьаһаһы барыта санаа хоту туолбат, ыһырыы девизтэр олох ыараан, аны хамсапаттар. Норуот уруккута хайдах да буоллун, биіргэ үлэлэспит, этиспит-охсуспут киһитин талар.

Миигин кэлин Дь. Быдый (сахалы «биэр» диэн тылтан төртүтгээх) — Е. И. Колмогоров журналист Намна үлэтин кэскилин булбут, билигин педколледж учуутала, Саха сирин аатырбыт хомус онорооччута Готовцев И. Н. үлэтин, олоһун, искусствоһа сыһыһынын арыһыта тыла-өһө тупсаһа киһи аахтар ааған барыах курдук. Дь. Быдый төрөөбүт улуһун сирин, алааһын, отун-маһын, дьонун-сэргэтин кэпсээһинэн ыһсаран хоһуйда. Онно сүрээһин чопчугун анаан үлэлиирэ хайа да биір араспааннаһаахтарынааҕар элбэҕи онорор, үйэлээх үлэни, быһыһыны-майгыны уһаһар журналиһынан түстээтим. Билигин тутта сылдыһар журналист идэтигтэн тэйбэтэ буоллар киһини булбут, бүйөбэйдэбит, уерэспит редакцията ыһыктыбата чаччы.

«Былыгыны былыт сап-пат», «Кырдыаҕастан сүбэтин, эдэртэн эрчимин», «Кыайы 60 сыһын көрсө» уо. д. а. рубрикалары ыччат кэрэхсээн ааҕар буолла. Ол курдук Д. Усов «Кимтэн киһинээхпити, хантан хааннаахпыт?» диэн саха төрдүн, саха барахсан быралыһ-

ар ыраах сиринэн айаннаан, сүтэ-сүтэ күөрэйэн, ыран-сылан, норуот быһыһыһынан элэһын улуу дулурунан, үлэһит, сытыһары-сымнаһас майгыһынан, мындыр өйүһүн ханна да суох тымныы дойдуну булан, духубунай култууратын, сайдам тыһын ыһыктыбакка, аан дойдуга билибитин кэпсиір, ыччаты төрдү-уһу умнубатыгар, тумнубатыгар үөрэтэр.

Улууска култуура отделын методиха У. Сивцева суруйбут «Улууспут историейтын биіргэ-гэтэр киһигэ» диэн сүрдээх наадалаах саҥа билиһини, урут иститбэтэхпитин «Энгиэли» бэчэ-диртэтэ. Олохтоох телевидение директара И. З. Кривошапкин, урукку баһылыкпыт А. Н. Дьяконов, киһи солбуйааччыта Н. Х. Горохов, этноархеологияй экспедиция салайааччыта Е. К. Прокопьев, улуус историга Т. И. Замятин, ветеран К. Н. Тихонов дьанырдаах үлэлэринэн, туруорууларынан бастагы Ленскэй острог историческай мизстэтинэн Нам улуһа буоларын дакаастаан төрөөбүт улууспутун үс кэрдиис үөһө тартылар. Ол иһин этэллэр эбит «Үлэ — Аҕа, Сир — Ийэ» диэн.

Нэһиликтэр, сирдэр, мағнай тэриллибит колхозтар, ТОЗтар, олоххо холобур буолбут дьоннорбут историейларын тустарынан Н. Кокорев, Н. Данилов, А. Прокопьев, Т. Ядрихинская, И. Еремеев, техника метеоролог Е. Никитина, улууска байыаннай комиссариат тэриллибитэ 60 сылыгар аналлаах өйдөбүннүктэр — бу барыта төһө ааһар биһиги олорон, үлэлээн кэлбит олохпут, биіргэ хаамсар, итинтэн үөрэнэр арахсыбат аргыстарбыт буолаллар.

Быйыл Саха сирин улуу суруйааччытыгар, Саха Республикаһын төрүттэспит убайбыт П. А. Ойуунускайга аналлаах ыһыах Намна хайдах ытыһылыгытыгар элбэх кэпсэти табыста. Кырдыһык, биһиэхэ хаһан даҕаны үчүгэй ыһыах тэриллибэтэҕэ. Арай тыа сирин 2-с спартакиадата М. В. Петрова салалтаныһа ыһыах тэҥэ кэрэ быраһыһынык этэ. Миэхэ Чурапчыттан сахалы сирдээх-туомнаах быраһыһынык бөҕөнү ыһытты, көрбүт ыалдыгыттар биһиги спартакиадытыгар сылдьан үөрэн-көтөн, махтанан барбыттар.

Быйылгы ыһыахпытыгар саатар Ойуунускай мэтириэтэ да ыйамматах этэ. Ыһыағы тэрийэр комиссия ыһыах ытыһылар мизстэтин өрөмүөннээбиттэринэн дуоһуйдаҕа. Хата, «куһаҕан үчүгэйэ суох буолбат» диэбиккэ дьылы тымныы, хажсаат күн-дьыл туран дьон олохторго олорбокко, атыһа эскири сылдыһыттар. Тааттаҕа буолбут ыһыахха Ник. Максимов алгысчыты олус хайһаабыта. Мин алгысчыты истибитим эрээри Партизантан биһиги Д. Кривошапкиммыт ордук эбит диі санаабытым: алгыс тыла баайа, бэртээхэй дикцията, туттара-хаптара, таһаһа-саба мааньта миэхэ дьыһнээх алгысчыт быһыһыһынан көстүбүтэ.

Дьэ ити курдук үүнэн-сайдан, чэчирээн кэлбит «Энгиэлибит» элбэх сонуннардаах, өйү эбэр, санааны барғардар. Модуттан Е. Лукинова хаһыат улуус олоһун-дьаһаһын киһини сырдатарын ыйан баран, сорох кыаллыбат, тиийиммэт үптээх дьон хаһыаттан маталарын кэпсээбит уонна социальнай харалта манньк дьонго хаһыат суолтатын өйдөөн биірдиһлээн да буоллар сурутуу сыанатын уйунарыгар сирдээх этиһини киллэрибитин ааҕааччы барыта сэргиирэ, өйүүрэ биллэр.

Валентина ШАПОШНИКОВА

Саха сириҥ бааһын барытын геологтар булбуттара, арийыгытара. 50-с сыллардаахха алмааһы көрдөөһүнүгэ Ньурбаҕа Амакин-скай экспедиция тэриллибитэ. Ити сылларга Бүлүү, Ньурба, Сунтаар оройуоннарыгар элбэх геологтар экспедициялара үлэлэ-

һы Индияҕа булбуттара. Оттон Россияҕа алмаас бастаан 1829 с. Уралга булуллубута 1850 с. Согурууну Африкаҕа сир үрдүгэр саамай элбэх алмаастаах сир көстүбүтэ. Советскай Союзка алмааһы Сибииргэ, Саха сиригэр көрдүөххэ сөп диян научнай гео-

директорынан геологическай экспедиция начальнигынан үлэлэ-эбит нуучча киһитин С. М. Журавлеву анаабыттар. Кини үлэлээбиттэн «Элгээйи» совхоз кыаһыран, аатыран барбыта. 1970 с. совхозу Советскай Союз үрдүкү «Ленин» орденынан наараадала-

абыттар. С. М. Журавлев киһи да быһытынан, үлэтинэн, культуранан биир норуот улахан убаастабылыны ылар этэ. Саха сириҥ иккис ийэ дойдутунан ааһара. Бэйэ-

лиилэр. Ньурбаҕа олорор быраатын сиэнэ, кини аатын ылбыт Гоша Балакшин республикаҕа, Россияҕа биллэр спортсмен, боксер.

Дьэ кэргэн аҕа баһылыга Георгий Дмитриевич хобоон суруйар, музыкальной инструменттарга оонньуур, ыллыыр, хайыһарга, ат спордугар, альпинизмга, туризмга спортивной разрядтаах, массыынаны ыһтар, өрөмүөннүүр, уу мотуорун спордуна дьарыктанар - биир тылынан этгэххэ, бары өттүнэн дэгиттэр сайдыылаах билигин киһи. Дьэ кэргэнгэ сахалыы, нууччалыы холкутук кэпсэтэллэр. Бэйэтэ английскай, немецкай тыллара билэр, холкутук санарар. Дьэ, итинник киһи, кылгастык кэпсэтэххэ, сахалартан биир бастакы геолог, геофизик, «Якутгеология» салайааччыларыттан биридэстэра.

Мин кэргэним Мария Феликсовна аҕата Округин Феликс Васильевич эмиз геологическай экспедиция үлэһитэ этэ. 1955-1960 сс. Хатырыкка баар Атамай дьон участкака неби-гааһы көрдүүр экспедицияҕа үлэлии сылдьан саха кыһын таптаан, холбоһон уял буолан Хатырыкка олохсуйбута. Оттон кини үлэлэспит геологическай экспедицията Бүлүү, Кэбээйи оройуоннарыгар баран улахан промышленнай саппаастаах гаастаах сир булбуттара. Ол гааһынан билигин намнар туһана олохтобут.

Ити курдук 1950-1960 сс. геологтар сыралаах, ыарахан үлэлэрин түмүгэр булуллубут сир баайа, алмаастара, гаастара, нефтэрэ уо.д.а. билигин норуокка туһалыылар, Саха сириҥ экономикага сайдыыһар сүҥкэн суолталаахтар.

Дмитрий УСОВ

Кэпсэһин баҕарабын

САХАЛАРТАН БИИР БАСТАКЫ ГЕОЛОГ

эбиттэра. Ити оройуоннарга экспедиция бөһүөлэктэра үөскээбиттэра, Бүлүүгэ - Кыһыл Сыыр, Сунтаарга - Устье.

Мин оҕо сааһым Сунтаар оройуонугар Элгээйигэ ааспыта. Онон геологтары көрөр этим. «Бытыктаах нуучча дьээдьэлэрэ,» - диэччибит. Ол саҕана Сунтаарга улахан бөһүөлэк аайы геологическай экспедициялар бааллара. Ол курдук Тэнкэра мин аймахтарым дьизлэригэр геологтар олохтохтара. Кинилэр бэйэлэрин кытта пистолет, карабин илдэ сылдыалларын элбэхтэ көрбүтүм. Олохтоохтору кытта илээхтик олохтохторо, сахалар да кинилэргэ үчүгэйдик сыһыаннаһаллара. Ол саҕана интернационализм, норуоттар бары бииргэбит дьон өйдөбүл, иити баара.

Ол саҕана олохтоохтор геологтар тугу көрдүүлэрин билбэт этилэр. Геологтар бэйэлэрэ да тугу да кэпсээбэттэра, государственнай кистэлэн этэ. Кэлин, алмааһы булбуттарын кэннэ эра норуот билбитэ.

Сир үрдүгэр бастакы алмаа-

рияны академик В. С. Соболев онорбута. Итинтэн ыла элбэх экспедиция тэриллэн Саха сиригэр алмааһы көрдөөн бастаан Бүлүү өрүһүн бассейныгар алмаас кристалларын булбуттара, оттон 1954 с. атырдыах ыйын 21 күнүгэр геолог Л. А. Попугаева Бүлүү протокатыгар Далдын дьон үрэххэ дойдуга бастакы кимберлитовай трубканы арийыгыта.

Геологтарга сирдьит, каюр быһытынан элбэх олохтоох сахалар сылдыбыттарга, көмөлөспүттэра. Геологтары уонна сана сайдан эрэр алмаас промышленноһын үлэһитэрин аһынан-үөлүнэн хааччыыһыга Сунтаар оройуона улахан өнөлөөх. Туох баар астарын-үөллэрин, үүттэрин, арыыларын, эттэрин, хортуоппуйдарын, хаппысталаарын барытын геологтарга, Мирнэй куорат тугааччыларыгар ытталлара. Онон маҕаһынгна туох да суоҕа. Төрөппүттэриҥ Элгээйигэ учууталлыыларын саҕана эти, арыыны чааһынай дьон-нортон атыылаһаллара.

1956-1957 сс. «Элгээйи» совхоз

тэ мин ийэм дойдутугтан, Иркутскай Киренскайыттан төрүттээра.

Ити сыллартан эдэр дьон геологтар үлэлэрин романтикатыгар ылларан, элбэх саха ыччата геолог идэтин талбыттар. Биир оннук киһинэн Георгий Дмитриевич Балакшин буолар.

Г. Д. Балакшин 1933 с. Ньурбаҕа сибээс үлэһитэрин дьэ кэргэннэригэр төрөөбүтэ. Аҕата Дмитрий Ильич Балакшин - Бүлүү оройуонугар бастакы телеграфист, электромонтер, моторист, киномеханик калии нуучча киһитэ этэ. Ийэтэ Александра Николаевна - почта үлэһитэ, Ленин орденынан наараадаламмыта. Кини мин эһэм, суруйааччы М. Н. Тимофеев-Терешкин биригэ төрөөбүт балта. Уоллара Гоша 1951 с. Ньурба орто оскуолатын кыһыл көмүс мэтээлинэн бүтэрэн Москватаағы геологическай институтка үөрэнэ кирибитэ. 1956 с. институту кыһыл дипломуна бүтэрэн хайа инженер-геофизигын идэтин ылбыта. Төрөөбүт дойдутугар төннөн 13 сыл Амакинскай экспедицияҕа геофизи-

гынан, оттон старшай геофизигынан, партия начальнигынан үлэлээбитэ. Анаабыр оройуонугар 88 алмаастаах трубкалары арийысыпта.

Георгий Дмитриевич мындыр өйдөөх, дьобурдаах буолан үлэли-үлэлии кэтэхтэн үөрөнөн ССРС Наукаларыҥ Академиятын Сибиирдээҕи отделениегын аспирантуратын бүтэрбитэ уонна академик Н. Н. Пузырев салалтатынан кандидатскай диссертацияны көмүскээбитэ. 1968 с. киниэхэ сахалартан биир бастакынан геолого-минералогическай наука кандидатын учуонай степенэ ингериллибитэ. 35 саастаах эдэр учуонай Дьокуускайга «Якутгеология» холбоһук кылаабынай геофизигынан аһаммыта. Бу эпийтээх үлэҕэ кини тэрийэр дьобура киэнник арыллыгыта, уопута уонна теоретическай билиитэ-көрүүтэ диригээбитэ. 1983 с. геологическай үлэлэр көдүүстэрин лапта үрдэтэри хааччыыт сана ньымаларын киэнник туттуу иһин Г. Д. Балакшин ССРС Министрдерин Советын бириэмийэтин ылбыта.

Г. Д. Балакшин холбоһук уонна республика общественной олоһор активнай кыттыһыны ылар. Кини научнай-техническай билии народнай университетин ректора. Саха государственнай университетыгар 20-чэ сыл лекциялары ааһар. Геологтар профсоюзтарын киин комитетын чилиэнинэн талыллыгыта. Киниэхэ Саха АССР үтүөлээх геологын бочуоттаах аата ингериллибитэ, ССРС элбэх мэтээллэринэн наараадаламмыта. Эйэбэс, киэн билиилээх буолан элбэх дордоттордоох, улахан убаастабылынан туһанар. Кэргэнэ Л. В. Наумова эмиз геолог, геофизик сүлээх, пенсияҕа олохтор. Түөрт өрлөөхтөр, бизс сиэннээхтэр. Үс кыыстар уонна уоллара геологическай тэрилтэлэргэ үлэ-

элээхтик олохторо ыһгыраллар эбит.

Билиги үрдүкү пропагандистскай чөмчөкөлөрбүт БКЭ-лэр тустарынан иһитиннэриилэри сымыыанан ааһаллара. Ити сүрүн биричинэтинэн АХШ атомнай бомбалар ахсааннарын элбэтэр уонна водороднай бомбалары боруобалаан сөбүлөнөр кэмигэр БКЭ-лэр биллэр буолбуттара дииллэрэ. Итилэргэ үтүмөн үп наада этэ, онон бэйэлэрин нолуок төлөөччүлэрин уоскутаары толкуйдаабыт албастара буолар дьон билиэхэ өйдөтөллөрө. Пропагандистар бу этилэрин утарсааччылар билигин да бааллар уонна БКЭ-лэр тустарынан чинчийэн үөрөтүни салгыы ытталлар.

Фрунзе нөһилогин дьаһалтатын баһылыга И. Г. Ядрихинскай бийыл сайын дэриэбинэлэрин таһыгар үс итинник көстүү баар буолбутун туһунан кэпсээбитэ. Олортон биридэстэрин тула эмиз кунаах төлөйдөр үүммүттэр үһү. Дьиктиргээн бэйэтэ баран көрө сылдыбыт. Кэлин Фрунзе биир олохтооҕо дэриэбинэттэн тэйиччи өссө биир БКЭ суолун көрбүтүн кэпсээбит. Онтукалара төгүрүк буолбакка квадрат курдук үһү. Иван Гаврильевич бу туһунан улдуус баһылыгы солбуйааччы Петров В. Р. иһитиннэрибит уонна куоракка биллэрэригэр көрдөспүт. Ити туох түмүктээҕин билиги баҕааччыга дьэри билэ иликпит. И. Г. Ядрихинскай Фрунзетаағы БКЭ-лэр суолларын-истэрин харартыскаҕа түһэртэрэн тиксирээх буолбута да төрө эрэ хойутатта.

Онон бийыл сайын аһардас от ыйыгар атын планеталартан сылдыааччылар дьиргэтийдэбит, киһи билэринэн 5 төгүл кэлэн түһэн барбыттар. Оттон дьон таба үктэммитэх, көрбөтөх суола-иһэ төһө буолуой! Урукку өттүгэр манньк маассабыт көстүү баара иһиллибит этэ. Туох буолан БКЭ-лэр ала-чуо бийыл сайын билиги улдуспутун «атакалаатылар»? Үчүгэйгэ дуу, куһаҕаҥа дуу? Бу атын планета харамайдарын сууларга дуу, бэйэбит айылдыбыт дьиктилэрэ дуу? Баар билиги байыаннайдабыт, космоһы баһылааччыларбыт кистэлэннэрэ дуу? Дьэ, муода! Бийыты элбэх, эпийэт биэрээччи суох. Интэриһинэй баһайы.

Хаһыат ааһааччыларыттан ким, ханна, ханан маннькка майгыһынньыр көстүүлэргэ түбэспитин туһунан эбии матырыяаллары ытталларыгар көрдөһөбүт.

Григорий ЭВЕРСТОВ
Харартыскаҕа: Бөтүг таһынаағы БКЭ суола-иһэ. И. Сивцев түһэрипта.

АМА, АЙЫЛҔА ДЬИКТИТЭҮНҮӨ?

Быйыл от ыйын ортогун эргин, барыллаан 14-15 күннэригэр, Нам селотун олохтооҕо АйылҔан Сивцев хаһыа да буоланнар уһаайбатыгар остуолба маһа бөлөмни Бөтүг мыраанын аһыгар тахсыбыттар. Бөтүг свалкатын суолунан үс-түөрт километр курдук сиргэ, былырбын уот сизбит курунар, астаран тийибиттэр. Ол тийиэт, соһуйан өрө чинэккэли түспүттэр. Балаачча киэн сыһыы ортогугар мындыр киһи соруйан олордутаалабытын курдук бөдөн баһайы кунаах төлөйдөр төгүрүччү үүнэн тураллар эбит. Кунаағы (сорохтор бурбаат, таһара табааҕа, эһэ табааҕа (сааҕа) дьиччилэр) нууччалыы «дождевик» дьин ааттыыллар. Төгүрүччү үүммүт кунаах ортогунаағы ото хараһа быраһылларгына ордук хараһатык кестөрө үһү.

Нэдиэлэ кэрингэ хойутаан ити сиргэ бара сырыгытыбыт. Кунаахтар эргэрен сорохторо бурбаһыны олоор буолбуттар. Ол да буоллар төгүрүччү үүммүттэра бэлиэтик кестөр. Устатын-туоратын хаамыталаан көрдүбүт: ортогунан 25-тии метргэ тэннээр. Ханна да ордук хоһу атын көстүү суох. Арай, эпиттэрин курдук, төгүрүк иһинээҕи от барыта биир тэн уонна хараһаран кестөр. Хаартыскаҕа устан баран төнүннэхпит дьин. Манньк көстүүлэри НЛО (неопознанные летающие объекты), сахалыы БКЭ (билибэт көтөр эттик-тар) дьин ааттыылларын итинэнэ итилэри үөрэтээччилэри уфологтар дьин сүрэхтиилэрин уруккуттан истэр, ааһар этибит.

БКЭ-лэр тустарынан бастакы иһитиннэриилэр 1947 с. АХШ-тан

саҕаламмыттар. Билиги дойдубутугар айылды манньк дьикти көстүүлэрин үөрэтэр-чинчийэр инниттэн ССРС НА уопсай физикаҕа уонна астрономияҕа отделениегын туспа бөлөх тэриллибит. Бастаан утаа бары чинчийээччилэр атын планеталартан сылдыааччылар курдук өйдөбүлү бизэрэллэр эбит. Кэлин итини утарсааччылар баар буолбуттар.

1977 с. «Социалистическай индустрия» хаһыакка Петрозаводскайдаағы феномен туһунан ССТА матырыяала бөчөөтөммит. ССТА бу матырыяала атын хаһыаттарга эмиз ытыгыллыбытын үрдүнэн тахсар күннөрө сөп түбөспөккэ кэмигэр тохтотуллубут эбит. Арай ити үөһэ ааттаммыт эрэ хаһыат тахсар күнэ сөп түбөһөн тутта бөчөөтэбит, онон БКЭ туһунан бас-

такы иһитиннэриилэри советскай ааһааччылар 1977 с. билбиттэр. Хаһыат, ССТА, цензура манньк «көнүлэ суох» матырыяалы таһарбыттарын иһин улахан сэмээр тардыллыбыттар.

БКЭ-лэри үөрэтэр саҕа тэриллибит бөлөх салайааччыта профессор, ССРС НА чилиэн-корреспондент В. Мигулин этэринэн, БКЭ-лэр тустарынан иһитиннэриилэр 95 бырыһыаннара бэйэбит сирдээҕи көстүүлэригэр буолаллар эбит.

Инники этэн аһарбышыт курдук 1947 с. бэс ыйыгар Нью-Мексико штатка бастакы БКЭ-лэр көтөллөрүн тустарынан иһитиннэрибиттэр. АХШ Розуэлл салгынаағы-байыаннай базаттан 100-чэкэ км сиргэ туох эрэ көтөр эттик дэли тэбиллибитин туһунан биллэрибиттэр. Онтон утуу-субуу атын планеталартан сылдыааччылары көрбүт-истибит иһитиннэриилэр тахсар буолбуттар. 1948 с. от ыйын 7 к. АХШ байыаннайдарын бөлөҕө Ларедо куорат таһыгар көтөр эттик саахалланытын булбут, итинэн кыра ууохтаах киһиэхэ майгыһынньыр өлүгү көрбүттэр. Онтуктара илиилэригэр 4-түү тарбахтаах, тийиэ, тыла суох көҥдөй айахтаах, дьэнкир от күөбүнүү «хааннаах» эбит. Бу таабырыннаах «пилоту» 500-чэкэ төгүл хаартыскаҕа түһэрибиттэр. 1964 с. муус устарга Калахари куумах куйаарын үрдүнэн көтөн иһэр БКЭ-ни сууларьыла эмиэ биир киэн айдааны таппыта. БКЭ-лэр тустарынан бары иһитиннэриилэр чып байыаннай кистэлэнгэ тутулаллара. Ол эрээри кыра-кыралаан дьон-сэргэ истиитигэр тахсар түбэлтэлэрэ дэлэйэн испитэ. АХШ байыаннайдар уонунан ахсааннаах атын планета дьоннорун, сорохторун билиэн тутан чинчийэллэрин, өлүктэрин харайан сыталларын тустарынан кэпсиктиллэр. Бара сатаан сирдээҕи дьахталларга 11 өрүнү онорбуттарын тустарынан иһитиннэри баар. «Эхо планеты» сурунаала өрдөөбүтэ биир оннук оҕо харартыскаһын бөчөөттөн тураллара улахан сэнээриини ылбыта, итэҕэтиини онорбута. Итилэринэн эрэ бүтүү дуо. БКЭ-лэр тустарынан эһин өгөлгө омуһнаах кэпсээннэр, суруйуулар наһаа элбэхтэр. Онно оҕор атын планета харамайдар сирдээҕи дьонго үс төгүл ыһгыры сырук ыһпыттар дьин кэпсэл баар. Үһүс суругу срии саҕана Америкактан перероннаар «Дуглас» самолет саахалламмыттыттан булбуттара дьин суруйаллар. Ити суруктарга сирдээҕи дьону кытта эй-

